

Gedachten over ratten ¹⁾

door

Siegfried E. van Praag

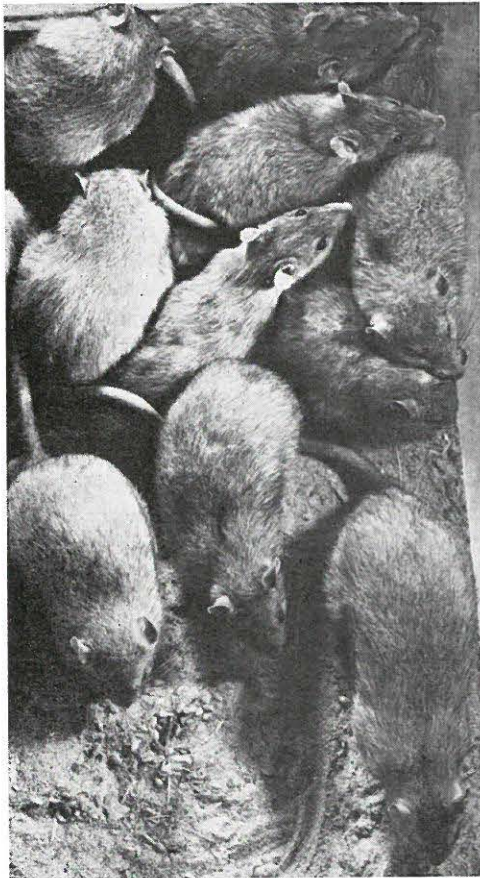
De rat heeft op de mens een grote indruk gemaakt. Als een mens tegenover een rat staat is het moeilijk uit te maken wie het meest gefascineerd is, de mens of de rat. Nu ja, men went aan alles. Een laborant, die dagelijks experimenten op ratten doet of met ratten neemt, zal er wel anders tegenover staan dan de onbevungen en daardoor in het plotseling bijzijn van een rat bevungen mens of kind. De rat is het natuurlijke symbool van het sombere, geheimzinnige, „unheimliche” heelal. Alweer een paradox, dit Duitse woord. Want de rat leeft in onze omgeving: „heimlich”. Waarom menen de lijdens aan delirium tremens dat ze door ratten omringd zijn? Toen mijn zoon klein was droomde hij herhaaldelijk van een rat. En 's morgens zei hij tot ons: „de rat is er weer geweest”. Ik twijfel er aan of hij op die jeugdige leeftijd werkelijk veel ratten had gezien. Er over gehoord of gelezen, misschien. Is het knaagdier op zichzelf dan zo indrukwekkend? Eekhoortjes, hoe schadelijk ook, vinden de mensen liefelijk. Hazen en konijnen, hoewel de zoölogen ze niet meer tot de echte knaagdieren rekenen, zijn wat de konijnen betreft, al doen ze ook nog zoveel schade, tot huisvriendjes gemaakt, en hazen zijn poëtisch en roepen hei en veld op. Ze wonen bij ons, de ratten, maar van symbiose is geen sprake. Economisch, indien niet biologisch bekeken, zijn ze parasieten. Ook dit is een interessant gegeven: hoe staan we tegenover mensen zoekende dieren? We houden van spreuwen, verwilderde duiven en van mussen. De mus is de straatjongen. De bekende chanteuse noemde zich Edith Piaff, omdat piaf in 't argot mus betekent. Sommige van de dieren die de menselijke omgevingen zoeken zijn ons sympathiek, andere uiterst antipathiek. Vooral de rat, die ons fascineert. En hij is ons niet alleen antipathiek om de ontzettende schade die hij jaar op jaar de mensen aandoet, hij is „heimisch” en „unheimisch”, mysterieus. Het woord rat is het al: we weten voor zover mij bekend niet waar het woord rat, dat zowel in de Germaanse talen voorkomt als in de Romaanse, het eerst in de Germaanse, vandaan komt. Vroeger dacht men dat het keltisch was. Die etymologische geheimzinnigheid deelt de rat trouwens met zijn vijand de kat „catus”, dat felis verdrong. Waar komt het woord vandaan?

De rat is heel intelligent, daar zijn alle zoölogische werken het over eens. Een dame vertelde me dat ze eens een rat een ei zag stelen. Maar hij kon dit ei niet transporteren. De rat ging weg. De dame bleef wachten. De rat kwam terug met een andere. Deze ging op zijn rug liggen en klemde het ei tussen de poten. De eerste rat pakte de makker aan de staart en sleepte hem naar 't hol. Het lijkt meer op de fabel van La Fontaine:

¹⁾ Dit artikel is overgenomen uit „Blijdorp Geluiden”, jg. 14, no. 2, febr. 1966.

„Les deux rats, le renard et l'oeuf" ¹⁾ (X-I) dan op een labyrinthproef met ratten in een laboratorium voor dierpsychologie. Maar als de dame zich alleen verbeeldde het gezien te hebben, terwijl een jeugdherinnering aan La Fontaine's fabel haar parten speelde, werpt het feit op zichzelf licht op de legendevorming omtrent dieren.

In de Reynaert-roman speelt de rat geen grote rol, in de verbeelding der volkeren behoorde hij niet tot de satanische dieren. Wel valt ons op dat hij in die verbeelding

Profiteurs

zowel alleen als in groep voorkomt. En dit komt ook wel overeen met zijn levenswijze. La Fontaine, die niet al te scherp tussen ratten en muizen onderscheidt — ten slotte worden de beide groepen ook nu nog onder de „muridae" ondergebracht, — schiep dat typische woord „la gent trottemenu", het trippelvolkje, een groepsgeheel, en beschouwt de rat soms als een soort supermuis. Voorstellingen van ratten in grote groepen beheersen de legende en moeten berusten op oude, aan de werkelijkheid ontleende gegevens. Nog onlangs bracht de televisie beelden van de trek van aan de ratten verwante lemmingen! Misschien is er iets blijven hangen over de komst in Europa van de bruine rat (*Rattus norvegicus*). Onze ratten zijn beide uit Azië gekomen, zeggen de specialisten; zowel de zwarte rat, *Rattus rattus*, als de bruine rat. Maar de bruine rat later. Er bestaan oude berichten omtrent een enorme rattentrek over de Volga. Dit massale optreden van ratten vormt misschien wel de achtergrond van die charmante fabel van de Rattenvanger van Hameln, het verhaal over de door de fluitmelodiën van een soort Peter Pan bekoorde ratten, die gezamenlijk het dorpje Hameln verlaten. Gustave Doré, de grote illustrator van de vorige eeuw, kiest ook graag een massale rattentocht tot onderwerp van zijn gravures. En verlaten de ratten niet in massa's het zinkende schip? Dit zouden dan

zwarte ratten, echte scheepsratten zijn geweest. Deze eerste Europese ratten zouden zelfs Europa op deze manier zijn binnengekomen, op schepen uit Noord-Afrika en Azië. De zwarte rat heeft al lang voor de twaalfde eeuw deze landen bevolkt. Leefde hij ook toen al, als nu, voornamelijk op koren- en hoozolders en minder bij water en

¹⁾ Een uiterst belangwekkende fabel, waarin de zeventiende-eeuwse dichter zich uitspreekt over zijn opvatting over dierpsychologie en die tegenover de mechanische van zijn eeuw-genoot Descartes stelt.

genoot kennen? Zou de bruine de zwarte werkelijk verdrongen hebben? De langerekte bruine, die een kortere staart dan de zwarte heeft, maakt een heel andere, eigenlijk somberder indruk op ons. De zwarte rat doet toch enigszins denken aan een grote muis. In het moderne Hebreeuws noemde men de rat ook enige tijd ag-bar gadool = grote muis. De bruine rat heeft iets aanvallends. Hij doet denken aan een doorzetter, een doordrijver. Hoewel kleiner wekt zijn verschijning gedachten op aan nog veel grotere rattentypen die inderdaad bestaan en die we uit dierentuinen kennen. In Blijdorp kan men geregeld de Zuid-Amerikaanse beverrat (*Myocastor coypus*) waarnemen (dit is in 't geheel geen echte rat). De grote Gambia-ratten heb ik vaak gezien in Antwerpen's Zoo (*Cricetomys gambianus*), waar ze in verblijfjes in het warme reptielenhuis wonen. Men droomt angstig over een uitzonderlijk grote rat! Een zeer begaafde, moderne Franse schrijver: Pierre Gascar heeft in een van zijn, in de bundel „Les Bêtes" opgenomen verhalen zulk een geweldige rat, die de moderne rattenverdelgers te slim af is, beschreven. De rat heeft zelfs een naam: Gaston en herinnert aan de niet te treffen geheimzinnige haas, die de jachtlust van de jagers van een bepaalde streek maar niet wil bevredigen.

En hiermee heeft de afschrikwekkende, de satanische rat die we uit de oude literatuur minder kennen, zijn intrede in onze letteren gedaan. Niemand die Camus' „La Peste" heeft gelezen, vergeet de eerste bladzijden van dit werk. Grote ratten verschijnen plotseling op de trappen van een luxe-hotel in Oran en sterven daar met bebloede lippen. Zij zijn de aankondigers, dragers en eerste slachtoffers van de pest die over de mensen komt.

Toen ik jong was ging ik in Artis wel eens mee op de rattenvangst met mijn oude vriend D. van den Burg, toen de pachter van Artis' café-restaurantbedrijf. Hij was een later bij riolen als de grotere bruine rat, die de stadsbewoners beter dan de zwarte soort-

Zwarte voorpost (foto D. W. Langeveld)

uitmuntend schutter. In die tijd leed Artis aan een ware rattenplaag. P. Steenhuizen, de zo begaafde preparateur (opzetter), vooral van de vogels van het toenmalige Museum voor Nederlandse dieren, schoot er ook vele weg. Ze schichtigden tegen het vallen van de avond over de wegen bij de vijvers; ze snelden langs de vijveroevers. Ze vraten jonge eendjes, en eens zelfs een verkeerd neergekomen, pas geworpen bisonkalf. Soms zag je ze ook overdag. Toen al viel me de dubbele wijze op waarop zo'n bruine rat op daglicht en mensenomgeving reageert. Of hij giert langs je, naar zijn beschutting toe, of hij marcheert uiterst kalm, niet in 't minst voor mensen bang, ze zelfs negerend, over het pad of een met tapijten beklede zaal. Pas als men hem opjaagt verliest hij die zielsrust. En als het niet anders kan, in een hoek gedreven, valt hij aan om zich te verdedigen. De taal heeft die toestand vastgelegd in uitdrukkingen als „als een rat in 't nauw zitten”; „il est fait comme un rat” (hij is erbij).

We kennen allemaal nog wel uit onze schooljaren La Fontaine's fabel, de bekendste van zijn vele (\pm 12) rattenfabels: De veldrat en de stadsrat „Le rat des villes et le rat des champs”. Deze fabel is eigenlijk een pendant van het huisdier en wild dier-probleem dat hij stelt in zijn „Le loup et le chien” (De wolf en de hond). De veldrat zou dan niet zo overvloedig en geraffineerd eten tot zijn beschikking hebben, maar hij leeft veiliger. Die veldrat vertegenwoordigt de in het wild levende dieren — de technophoben — (ik ontleen die term aan professor Hediger) en de stadsrat, niet de huisdieren, want een huisdier is de rat (behalve dan het witte kweekras) nooit geworden — de dieren die zich graag in de nabijheid van mensen ophouden, de technophielen. Om de mensen is het die dieren niet te doen. Maar om het voer en de bescherming die ze vinden zijn zij in de nederzettingen van mensen. Misschien is het leven van de stadsrat zelfs nog wel veiliger dan van de veldrat, die als soort overigens niet in de dierkundige lijsten voorkomt. Maar goed, er huizen ook buiten bruine en zwarte ratten, en zelfs heeft La Fontaine misschien bij zijn veldrat aan de gedrongen waterrat gedacht, een woelmuis die niet tot de echte ratten wordt gerekend. De ratten, beschermd door hun geweldig aantal nakomelingen, zijn tot nu toe de steden nog niet ontvlucht, ondanks de steeds doelmatiger wijze waarop ze worden bestreden. De schaal is nog niet overgeslagen van technophiel tot technophob. En de natuur zou toch wel in staat zijn zulke slimme dieren te doen inzien waar hun behoud ligt. In het algemeen voelen ratten zich tot onze woningen en inrichtingen aangetrokken maar niet tot de mens. Hoewel er gewag wordt gemaakt, bij Barbusse b.v., van ratten die in gevangenissen of in loopgraven een zekere vriendschap sloten met mensen. In de fabel gaat dit zo ver dat de kameraadschap van „Ronge-maille” (Mazenknager), de rat, van grote waarde wordt geacht. Zie „Le rat, le corbeau, la gazelle et la tortue”. (Rat, raaf, gazel en schilpad (XII-XV); „Le lion et le rat” (De leeuw en de rat) (II-XI). Maar tot een symbool van wakende, helpende vriendschap kon de rat, het dier van onze angstdromen, de „rot” zoals het in de Amsterdamse en misschien Rotterdamse volksbuurten genoemd werd (v.g. rotjes-voetvangertjes) nooit worden.

Integendeel, de mens is de mens . . . een rat. Hij wil hem in 't nauw drijven, „kapot maken”, omdat de verschijning van de rat hem hiertoe prikkelt. Dit gebeurt instinctief, buiten ons weten van de onpeilbare economische schade die de ratten veroorzaken om, en buiten ons weten dat hij vlooiën die ziektekiemen herbergen met zich draagt.

Jaren geleden verbleef ik korte tijd op een kippenfarm. 's Avonds ging ik mee met de eigenaar en zijn kleine dappere fox-terrier, op de rattenvangst. Ik werd zelf tot de vijand van de ratten die de fox moest jagen. Ik vond die grote, oude wijfjesrat die zich zo maar niet ineens door het hondje liet afmaken een „rotzak”; ik nam 't haar kwalijk

dat ze de hond lelijk in 't kippenvel beet en ik juichte toen de fox-terrier de rat ten slotte de wervels kraakte. Zo diep zat die vijandschap tegen de rat in mij. Het was of de rat een natuurlijke vijand van mijn mensensoort was. Misschien had ik moeten hopen dat het vrije dier aan het getemde dier zou ontkomen, zoals ik eens hoopte dat een hermelijn die ik een wild konijn zag vervolgen, niet aan zijn trekken zou komen. Maar nee hoor, de rat moest er aan gaan.

En toch fascineert hij me. Ik heb onlangs een boek voltooid dat „De Rattenkoning” heet. De naam is een symbool. Maar de ratten spelen er een rol in. Een rattenkoning is een eigenaardig gevolg van de vruchtbaarheid van de ratten en van hun samenhouden. Van vier tot acht tot twintig ratten liggen met de staarten vastgekleefd en kunnen niet meer los. Zij moeten omkomen. Zij vormen een „rattenkoning”. Het zijn zwarte ratten. Tot nu toe heeft men geen rattenkoning van bruine gevonden ¹⁾. En op die door de vastgekleefde staarten gevormde hoge knoop, zo stelde men zich dit in vroeger eeuwen voor, zetelde de koning der ratten. We hebben nu ook in Nederland, in Wageningen, een rattenkoning, gevonden in Rucphen, in Brabant. Over de wijze waarop zo'n rattenkoning tot stand komt weet men nog niet het juiste. Dat vroegere generaties er de fabel van de koning en zijn troon bij fantaseerden, bewijst dat men toch de ratten als sociaal levende dieren beschouwde, die hun eigen maatschappij en maatschappelijke vormen bezaten. En het komt me voor dat de rattenkoning een zelden voorkomende uitwas is van misschien abnormale fysieke omstandigheden, maar ook van de rattensociologie.

En zo heb ik mezelf — ook door het schrijven van genoemde roman — een beetje door ratten omgeven, het dier dat het kind-in-mij nog angst aanjaagt en fascineert. De een reageert op de rat op moderne wijze, als een rattenbestrijder, de ander als de ratten-vanger die hen charmeerde om ze ten verderve te voeren; ze kunnen aanleiding worden om als symbool te dienen voor een roman, als in mijn geval, misschien een behoefte om ze te bezweren en weer eens bij ze te toeven — een man kan zichzelf ontzenuwen door in een laboratorium dagelijks gebruik van ze te maken — of als de oude oppasser van de zwanen in Artis, door ze aan de staart met een onverschillig gebaar uit hun hol te trekken, en de een na de ander de schedel te verbrijzelen. Maar dat vond ik als jongen toch ook weer te erg.

Het is verheugend dat Blijdorp niet teveel door ratten geplaagd wordt; dat Artis er minder heeft dan voorheen. Al neemt de rat op vele, maar beperkte plaatsen, waar hij ongewenst is in getal af, van één zoogdier kunnen we tenminste zeggen: „Er blijft hem de hele wereld over”. Dat dit nu juist de rat moet zijn!

¹⁾ Zie „Der Rattenkönig” door dr. Kurt Becker en prof. Heinrich Kemper (Duncker & Humblot, Berlijn) en ir. A. J. Ophof in het tijdschrift „Rat en Muis”, november 1964.